

MIHAELA-MARIANA MORCOV
(București)

**MĂRTURII LINGVISTICE
ALE CREDINȚELOR LEGATE
DE ANIMALE I BOLI
ÎN LIMBILE ROMANICE**

Articolul de față se situează în continuarea unui studiu pe care l-am predat de curând, spre publicare (Morcov 2010). Amintim faptul că, în această lucrare, am încercat să explicăm fenomenul prin care anumite zoonime românești sunt utilizate ca denumiri de boli. Informațiile mai recente ne-au determinat să revenim asupra unor afirmații pe care le-am formulat în studiul precedent și să completăm materialul lexical cu termeni noi, excerptăți din dicționarele limbilor românești. De asemenea, în acest articol, ne propunem să analizăm câteva expresii neolatine în compoziția lor și să aflăm nume de animale. Într-o tur comun pentru toate acestea unități frazeologice este faptul că ele evoc boli. Perspectiva din care vom interpreta atât zoonimele, cât și expresiile corelate cu domeniul semantic al maladiilor este sugerată de Mario Alinei în articolele dedicate unor zoonime populare din italiană (Alinei 1981, p. 363, 367; Alinei 1983, p. 17). Din studiile cercetătorului italian se desprinde următoarea concluzie: fenomenul prin care astăzi denumirea unei ființe omenești (de exemplu cea care evocă străbuna totemică, *la vecchia* ‘bătrâna’) este atribuit animalelor, plantelor, bolilor și fenomenelor atmosferice reprezintă o reminiscență a credințelor totemice (*ibidem*). Am putut remarcă faptul că această echivalență lingvistică și conceptuală se poate manifesta atât în linie verticală, prin generalizarea unei denumiri specifice ființei primordiale (de exemplu denumirea italiană *vecchia* ‘bătrâna’ este utilizată ca nume de animal, de plantă, boală sau fenomene).

men meteorologic), cât și la nivel orizontal, prin transferul terminologic și semantic al unei denumiri de la un segment al naturii către celealte. Astfel se explică tendința de a da nume de boli animalelor: srd. *baba'utts e su gran* ‘animalul panariului’, ‘coropi nici’ și dr. *trântitur* ‘bătătură’, ‘coropi nici’ (Da Cruz 2001, p. 96, NALR – Criana, arhiva, întrebarea 1402, punctele 173, 174). Motivația culturală care se află la baza acestui tip de evoluție semantică poate fi ionă și în sens opus. În consecință, zonimele sunt utilizate ca denumiri de boli sau intră în componența unor expresii asociate cu domeniul semantic al maladiilor.

1. Denumiri de animale care desemnează boli în limbile române

1.1. Nume de animale nevertebrate

Denumirile viespii sunt corelate, în română, spaniolă și catalană, cu umflăturile infecțioase ale pielii. Unul dintre numele dacoromâne ale insectei, desemnează, în opt localități din Transilvania, furunculul, iar într-o localitate din aceeași zonă, urciorul la ochi. Este vorba de cuvântul *furióză*, atestat în ALIR II.ă cu sensurile ‘viespe’, ‘âncărcături’ (ALRR – Transilvania, vol. II, h. harta 209, punctele 263–269, 276, 277; ALRR – Transilvania, vol. I, h. 55, pct. 255; González 2001, p. 235; Veny, Saramago 2001, p. 371). Un transfer semantic similar are loc și în domeniul iberic, cu deosebirea că, în această zonă, diversele inflamații ale pielii sunt evocate nu prin analogie cu un individ, ci cu un grup întreg din specia viespilor. În catalană, numele cel mai spândit al viesparului (*aSesp'er*) desemnează pustula (ALDC, vol. I, h. 159, punctele 154, 164, 167, 170, 173). Un cuvânt aproape identic desemnează în spaniola din Castilla y la Mancha inflamația glandelor sudoripare ale axilei (*abispéro*, atestat în punctul GU 312, din nordul provinciei) (AleCMan II, mapa 377, pct. GU 312). Toate cele trei cazuri de omonimie semnalate se explică, probabil, prin convingerea că majoritatea inflamațiilor epidermice sunt declanșate în epatărea insectelor. O motivare asemănătoare se află și la originea cuvântului *furnicei* ‘urticarie’, derivat cu sufixul diminutival -el de la substantivul *furnic* (DA).

A cum arat I.-A. Candrea și Ov. Densusianu, formele normale care au rezultat din lat. *furunculus*, în română, au fost **furîncel* > *furincel* și, prin asimilare, *funincel* (CADE, s.v. *funincel*). Alterile fonetice pe care le prezintă diferențele forme ale acestor cuvinte sunt datorate etimologiilor populare (*ibidem*). Din această categorie face parte și varianta fonetică *furnicei*, comparată cu termenul din campianezi *formiged d[as]* ‘ulcero depascente o canceroso’ (*ibidem*). Am putea aduga faptul că fenomenul etimologiei populare să sprijină, atât în română, cât și în sard, pe o analogie între furuncul și iritațiile provocate de furnici.

Cu sensul ‘furuncul’, cuvântul *furni él* este atestat în două localități din nordul Crișanei, într-o localitate din Transilvania, precum și în cinci localități din Muntenia (NALR – *Crișana*, arhiva, întrebarea 451, punctele 213–215; ALRR – *Transilania*, vol. II, h. 209, pct. 446; ALRR – *Muntenia și Dobrogea*, vol. I, punctele 750, 752, 816, 839, 864). Tot în Muntenia a fost atestat, cu același sens, varianta lexicală formată prin derivare regresivă, *furnic* ‘furuncul’ (ALRR – *Muntenia și Dobrogea*, vol. I, punctele 841, 850).

Cu sensul ‘urcior la ochi’, cuvântul *furni él* este înregistrat în sudul Riei (ALRR – *Sinteză*, h. 55, pct. 750).

În catalană, cuvântul *formiga* ‘furnică’ desemnează diverse afecțiuni specifice animalelor sau omului (DCVB, s.v.). La mamifere și la pești, boala denumită astfel se manifestă prin putrezirea labelor sau a penelor (*ibidem*). La oameni, maladie cu același nume atacă și mai unele frunțe (*ibidem*). Este cunoscută în limbajul tinerilor sub denumirea de *erisipela uniformis* (*ibidem*).

Denumirea pentru ianjenului (*aranya*) a dobândit, în dialectul catalan din Mallorca, sensul ‘tumoare canceroasă’ (*ibidem*, s.v.). În afară de informațiile legate de distribuția termenului, DCVB precizează și registrul social în care este folosit: „en el llenguage molt rustic”¹.

O altă boală asociată cu ianjenii, în limbi românești, este nebunia. Amintim aici cazul cuvântului francez *tarentisme* ‘tarantism’, ‘manifestare isterică convulsivă atribuită mușurii turiei tarantulei’ (< fr.

¹ „În limbajul foarte rustic”.

tarentule ‘tarantul’) (TLFi, s.v. *tarentule*; FEW, s.v. *tarentum*). Din franceză, termenul menționat a fost truns în italiană, iar din această limbă, în portugheză (it. *tarantismo* ‘tarantism’, prt. *tarantismo* ‘tarantism’) (Cortelazzo, Zolli, s.v. *taràntola*; Machado, s.v. *tarantismo*). Credința că tarantula provoacă nebunia este confirmată de existența unui alt cuvânt derivat de la numele arahnidelor: spaniolul *taranta*, înregistrat de Joan Corominas și de J. A. Pascual atât cu sensul ‘criză de nebunie’, cât și cu accepțiunea ‘le în’ (Corominas, Pascual, s.v. *tarántula*).

În română, termenul *buburuz* a fost consemnat, dialectal, cu sensul ‘neg’ (NALR – Banat, vol. I, h. 87, pct. 66). Acest tip de evoluție semantică este unică în aria romanică cercetată.

Pe lângă inflamații, denumirile de insecte pot evoca și boli ca astmul sau epilepsia, ceea ce infirmă ipoteza că tendința zooneimelor de a desemna boli să se întemeieze numai pe asemănarea dintre animale și manifestările afecțiunilor fizice². Astfel, epilepsia poartă, într-o localitate din Muntenia, numele de *g. sélni* ‘fluture mic, de culoare roșie-cenușie’ (ALRR – Muntenia și Dobrogea, vol. I, h. 115, pct. 893). Cuvântul din română continuă etimonul bulgaresc *gasenica* ‘omidă’ (DA). În limba română, urmele sensului de bază se regăsesc în motivul în care a stat la originea accepției ulterioare a cuvântului: lepidopterele sunt metamorfoze ale omizilor. Era firesc, aadar, că denumirea unei categorii de animale să fie transferată celeilalte, chiar dacă astăzi vorbitorii nu mai sunt conținuări de acest lucru. În plus, trebuie să remarcăm faptul că în iesul inițial se păstrează intactă în două dintre dialectele românești de la sud de Dunăre: aromâna și meglenoromâna (ar. *gî nî* ‘omidă’, mgl. *g. selnits* ‘omidă’) (DDA, s.v. *gî nî*; Capidan, s.v. *c. sélnits*).

Analogia dintre epilepsie și animale este documentată nu numai în română. Astfel, într-o zonă rurală din nordul Italiei boala poartă denumirea de *lupo mannaro* ‘lup vârcolac’ (AIS 678 N, apud Alinei 1984, p. 63). Prezența adjecțivului *mannaro* ‘vârcolac’ poate avea o

² În acest mod Al. Graur explică de ce inflamațiile sunt desemnate, în limba română, prin cuvinte ca *broască*, *orecel* și *cârti* (Graur 1963, apud Purdela Sitaru 1999, p. 169).

explica ie care ine de manifest rile epilepsiei. Convulsiile specifice acestei boli au fost adesea confundate cu simptomele persoanelor posedate de spirite necurate. O dovard în acest sens sunt denumirile pe care români le atribuie suferin ei: *dúc -se p pustíl* (*pustí-*), *duh r ī i bÂála* (art.) *d- evolşásc* (NALR – Moldova i Bucovina, vol. I, h. 106, punctele 502, 579, 575; cf. i ALRR – Muntenia i Dobrogea, vol. I, h. 115, pct. 732). În concep ia lui Mario Alinei, astfel de denumiri oglindesc viziunea demonic asupra bolii (Alinei 1984, p. 157). Se consider , a adar, c bolile sunt provocate de demoni sau de fiin e malefice, aflate pe o treapt de evolu ie intermediar între oameni i zei (*ibidem*). Potrivit aceluia i lingvist, o astfel de concep ie se opune celei totemice târzii, prin care bolile sunt atribuite animalelor (*ibidem*, p. 158). Cea din urm concep ie dateaz din perioada în care animalul-totem a dobândit o conota ie accentuat negativ , identificându-se cu fenomene atmosferice periculoase i deci cu manifest ri ale r ului (*ibidem*). Este limpede îns c nu întotdeauna putem trasa o grani între cele dou concep ii, din moment ce bolile pot fi asociate cu personaje hibride, cum este italianul *lupo mannaro* ‘lup vârcolac’, ‘epilepsie’ sau sunt desemnate prin cuvinte care denumesc atât demoni, cât i animale. Este cazul cuvântului românesc *spurc* ‘diavol’, ‘obolan’, consemnat cu sensul ‘varice’, în graiul dacoromân din Muntenia (ALRR – Muntenia i Dobrogea, vol. I, h. 107, pct. 713).

Într-o localitate din Muntenia, cuvântul *fluture* a fost înregistrat ca denumire a astmului (ALRR – Muntenia i Dobrogea, vol. I, h. 62, pct. 751). Acest fenomen ne permite s sesiz m câteva chestiuni aflate în strâns leg tur nu numai cu domeniul lingvisticii, ci i cu cel al mitologiei i al culturii populare române ti. În primul rând, este posibil ca accep ia termenului men ionat s ilustreze o tendin arhaic de evolu ie semantic , având în vedere c , atât în român , cât i în greac , numele lepidopterelor este asociat cu aparatul respirator. În acest sens, men ion m faptul c substantivul grecesc *psyché* a dobândit, pe lâng în elesul binecunoscut, ‘suflet’, înc dou sensuri: ‘respira ie’ i ‘fluture’ (Evseev 1994, p. 62).

În al doilea rând, semnal m faptul c leg tura dintre fluture i boal este subliniat frecvent la nivelul credin elor populare româ-

ne ti. Amintim aici următoarele superstiții culese de Artur Gorovei: „[...] de vei vedea fluture galben, ai să fii bolnăvios. De vei vedea întâi primăvara fluturi albi, totăvara vei fi bolnav. [...]. Primăvara de-i vedea mai înainte fluture alb, vei fi mai mult bolnav. Flutur galben dacă vei vedea întâi, tot anul vei fi bolnav și galben la fa” (Gorovei 1915, p. 117). Amintind de natura duală a străbunului totemic, întâlnirea cu fluturele poate fi de bun augur în ceea ce privește starea de sănătate: „Fluture ro sau de vei vedea întâi primăvara, este semn că peste an vei fi sănătos. [...] Fluture alb când vei vedea întâi, vei fi sănătos întregul an” (*ibidem*).

O altă insectă al căreia nume a intrat în terminologia populară din domeniul lingvistic romanesc este greierul. Acest transfer semantic este ilustrat de cazul cuvântului italian *grillo* ‘greier’, ‘mâini înghețate, degerate sau amorite’ (Alinei 1984, p. 65).

Termenul *mosquit* ‘musculi’, ‘ânăr’ desemnează, în catalană, o boală proprie cainilor, care se manifestă prin obstrucția mucoaselor și, mai ales, prin strănuturi (DCVB, s.v.). Se spune că este declarată de larvele pe care muștele le aruncă în nas, ochi sau gură (*ibidem*).

Legatura dintre larve și boli se concretizează și la nivelul altor limbă românești. Astfel, în Muntenia, unul dintre subiectele anchetării menționate varicele sunt *umăfetă molăș* (ALRR – Muntenia și Dobrogea, vol. I, h. 107, pct. 867). După cum se spune, sensul de bază al cuvântului *mole* este cel de ‘larve ale viermelui de la fin’ (Purdela Sitaru 1999, p. 167).

Într-o localitate din domeniul francez, urciorul la ochi este desemnat prin sintagma *œil kôk à l'oeil* ‘vierme la ochi’ (ALCE, vol. II, h. 864, pct. 8). Cuvântul italian *ruga* ‘omidă’ a fost înregistrat ca denumire dialectală a negilor și a herpesului (AIS, h. 196, 683, apud Alinei 1984, p. 65).

În sfârșit, putem relua aici discuția asupra cuvântului românesc *fapt*, pe care l-am analizat într-un articol anterior, despre zonimele magico-religioase (Morcov 2007, p. 683). Urmați legătura dintre semantismul acestui cuvânt și practicile occulte, am pus în evidență, în afară de sensul lui ‘făcută, vrăjă’, și accepțiile ‘microb care distrug toate organele interne ale omului’ și ‘omidă’ despre care se crede că,

prin intermediul vr jilor, transmite acest microb' (*ibidem*). Este important de remarcat c , în cazul cuvântului românesc, prezen a accep ie duble ‘boal ’, ‘omid ’ are i o explica ie evident . Boala respectiv este transmis de animalul care îi poart numele, iar apari ia maladiei nu are loc întâmpl tor, ci printr-un ritual de magie neagr . Acest exemplu confirm , a adar, ipoteza noastr referitoare la tendin a zoonimelor de a intra în terminologia medical popular .

1.2. Numele de batracieni

A cum remarc Maria Purdela Sitaru, cuvântul *broasc* desemneaz , la nivelul dialectal al limbii române, diferite inflama ii (Purdela Sitaru 1999, p. 168). Termenul este consemnat cu sensul ‘gu ’ în trei localit i din Moldova i într-o localitate din Muntenia (NALR – *Moldova i Bucovina*, vol. I, MN 18, punctele 616, 638, 639, 641; ALRR – *Muntenia i Dobrogea*, vol. I, h. 46, pct. 733). Accep ia ‘uim ’ cunoa te o arie mai larg de r spândire, fiind atestat în Transilvania, Moldova, Muntenia i Oltenia (ALRR – *Transilvania*, vol. II, h. 210, pct. 426; NALR – *Moldova i Bucovina*, vol. I, h. 103, punctele 597, 625; ALRR – *Muntenia i Dobrogea*, vol. I h. 110, punctele 690, 733, 764, 796, 829, 833, 865; NALR – *Oltenia*, vol. I, h. 142, punctele 902, 931, 948, 995). Într-o arie din Cri ana i Transilvania, forma de plural a substantivului, *br^{3/4} ue* a fost utilizat cu sensul ‘varice’ (NALR – *Cri ana*, arhiva, întrebarea 449; ALRR – *Transilvania*, vol. II, h. 208). Accep ia apare i în dou comune din Muntenia i Banat (ALRR – *Muntenia i Dobrogea*, vol. I, h. 107, pct. 835; NALR – *Banat*, arhiva, întrebarea 449, pct. 92).

Maria Purdela Sitaru menionează i sensul ‘abces lingual’ atât pentru denumirea româneasc a broa tei, cât i pentru cele din latin (*rana*, *ranula*), din greac (), din francez (*ranule* sau *grenouillette*) i din vechea slav (žaba) (Purdela Sitaru 1999, p. 173). Acela i în eles l-a dobândit, în limba spaniol , forma de plural a substantivului *rana* ‘broasc ’ (DRAE, s.v.). În italiana meridional , cuvântul *rana* ‘broasc ’ a fost consemnat cu sensurile ‘abcces lingual’ i ‘scroful ’ (AIS, 685 Cp, *apud* Alinei 1984, p. 65). Specia-

lizări semantice asemenea toarei dezvoltat și denumirea italiană a broaștei râioase. Astfel, cuvântul *rosopo* ‘broască râioasă’ poate denumi abcesul lingual la oameni și la bovine (Alinei 1984, p. 65).

Termenul *granolhada*, derivat cu sufixul *-ada* de la cuvântul *granolha* ‘broască’, ‘broscă’ înseamnă, în occitan, ‘umflatura larinzelui animalelor’ (Alibert, s.v. *granolha*).

În catalană, cuvântul *rana* ‘broască’ desemnează infecția glandelor salivare (DCVB, s.v.). Această specializare semantică se află în strânsă legătură cu unul dintre sensurile figurate ale etimonului latinesc, *rana*: ‘umflatura care apără, la copii, sub limbă’ (*ibidem*). Fiind asociată cu un sens mai tenit, relată dintr-o boală și animală poate trece însă neobservat (o dovadă este faptul că, în DCVB, sensurile ‘batraciană’ și ‘infecție a glandelor salivare’ au fost prezentate în două articole distincte). Nu același lucru se întâmplă în contextul credințelor populare, potrivit cărora încărcarea interdicției de a omorî o broască atrage după sine apariția febrei (*ibidem*, s.v. *granota*).

1.3. Nume de reptile

Ilustreză această categorie cuvântul italian *scorzone* ‘arpe’/‘negi’ și termenul românesc *năpârcă*, acăruia formă de plural *năpărce* a dobândit, dialectal, sensul ‘amigdale’ (Alinei 1984, p. 65; NALR – Moldova și Bucovina, vol. I, h. 1, pct. 644). Termenul *năpârcă* este consemnat, în ALiR II.a, ca denumire pentru arpele-de-sticla (Dalbera 2001, p. 393). În DLR, el este înregistrat și cu sensul ‘viperă’ (DLR, s.v.).

Deși cuvântul în discuție desemnează un organ și nu boala corelată cu acesta, este lipsită de vorbitorul care a sugerat astfel nu afișat o distincție între cele două realități. Confuzia a fost favorizată chiar de modul în care anchetatorii au formulat întrebarea: „Cum le zice și la cele două umflaturi din gât care, dacă răcești, te doră și câteodată trebuie să te duci la doctor să și le scoată?” (întrebarea 271, Chestionarul ALRR, Emil Petrovici).

1.4. Zoonime care desemnează boli în atlasele lingvistice franceze și

Întrucât nu toate atlasele lingvistice din domeniul galoromanic conțin capitoare referitoare la numele dialectale de boli, am ales, pentru analiza noastră, doar următoarele lucrări de geografie lingvistică: ALLR III, ALO II, ALAL II, ALB III, ALJA III, ALMC. Chiar și în aceste condiții, inventarul de termeni de care dispunem este suficient pentru a ne contura un punct de vedere cu privire la terminologia medicală populară din spațiul lingvistic și cultural al Franței. Caracterul specific al materialului lexical din atlasele franceze și justifică tratarea lui separat la sfârșitul acestui capitol. Spre deosebire de alte limbi românești, în limbile galoromanice, numele de insecte sau de reptile nu apar niciodată pentru a desemna boli. Există, înschimb, o singură atestare care confirmă utilizarea sintagmei franceze *œ kòk a l'oeil* ‘vierme la ochi’ cu sensul ‘urcior’ (ALCE vol. II, h. 864, pct. 8) (vezi mai sus). Cel mai adesea bolile sunt asociate cu numele de părăsi. În occitană, denumirea potârnichiei intră în compoziția unor sintagme care desemnează bătatura de la picior: *aer de pérdrī*, *wel de pérdrize* ‘ochi de potârniche’ (ALMC, vol. III, h. 1565, punctele 17, 38, 50). În aceeași zonă, un cuvânt foarte apropiat de termenul *butor* ‘buhai-de baltă’, din franceză, a fost înregistrat cu accepția ‘bătăică’: *butòra* (*ibidem*, h. 1566, punctele 12, 13, 17–19).

Denumirile dialectale ale grangurului, din domeniul oil (*luryu* ‘grangur’, *kōpèr loryó* ‘cum trul grangur’), sunt întrebuințate, în câteva localități din centrul Franței și din Burgundia, cu semnificația ‘urcior la ochi’ (ALCE vol. II, h. 864, punctele 35, 24, 33; ALB, vol. III, h. 1304, punctele 87, 91, 96, 106). Acest transfer semantic are legătură, probabil, cu presupusele puteri terapeutice ale părăsii. Potrivit lui Mario Alinei, în credințele europene, grangurul face parte din categoria animalelor intermediare între curcubeul și icter (Alinei 1984, p. 160). Acestei părăsi i se atribuie puterea de a vindeca boala cu privirea, în timp ce moare (*ibidem*). După cum o arată și numele său francez (*compère loriot* ‘cum trul grangur’), grangurul reprezintă animalul totemic prin excelență (Alinei 1981, p. 363). Ca orice animal totemic, el deține puterea de a răspândi bolile (*ibidem*,

p. 374). Aceea i ființă are însă și capacitatea de a vindeca. Alegerea depinde de atitudinea (ostil sau prietenească) pe care o manifestă față de oameni. Atunci când definează animalul totemic în raport cu boala, Mario Alinei se referă numai la rolul pe care acesta îl are în declanarea maladiei (*ibidem*, p. 374). Posibilitatea ca entitatea să stărpească boala se configerează în raport cu natura sa complexă. Aceasta depinde de noțiunea de tabu, care conține germenii opozitori ieși dintr-o serie de motive pozitive și negative (*ibidem*, p. 372, 373). Credințele actuale despre puterile magice ale grangurului, precum și denumirile corespunzătoare din limba franceză (*luryu* ‘grangur’, ‘urcior’, *kōpèr loryō* ‘cum trul grangur’, ‘urcior’) oglindesc personalitatea și bunului totemic numai fragmentar, prin asociere cu influența sa benefică.

2. Expresii aflate în legătură cu domeniul maladiilor

2.1. Expresii corelate cu tulburările nervoase sau cu bolile mintale

În limba franceză, există două expresii pe care le putem asocia cu acest tip de maladie: *avoir une araignée dans le plafond* (lit.: ‘a avea un păianjen în tavan’, fig. ‘a fi deranjat’, fig. ‘a avea o idee fixă’, fig. ‘a fi puțin nebun’) și *avoir un henneton (dans le cerveau)* (lit. ‘a avea un crâne băut’ (în creier), fig. ‘a avea tulburări psihice’, fig. ‘a fi puțin nebun’) (TLFi, s.v. *henneton*). Ideea că insectele se pot localiza la nivelul creierului omenesc se află și la originea unor expresii din catalană, italiana și română: cat. *tenir el cap ple de grins* (în Mallorca)/*tenir el cap ple de grius* (în Menorca) (lit. ‘a avea capul plin de greieri’, fig. ‘a avea idei exagerate despre propria valoare’, ‘a avea multe pretenții’); cat. *tenir una cuca en la cervellera* (lit. ‘a avea o gânganie în cap’, fig. ‘a avea o idee fixă, o obsesie’); it. *avere dei grilli per il capo* (lit. ‘a avea greieri prin cap’, fig. ‘a avea idei ciudate’); rom. *a fi cu gărgăuni în cap* (a fi/umbla/cu/a avea/a-i intra/la vârignăriuni în cap) ‘a fi capricios, fantăscă, a avea toane’, *a avea greieruri în cap* ‘a fi cu toane’ (DCVB, s.v. *gril*, *cuca*; Zingarelli 1970, s.v. *grillo*; DA, s.v. *gărgăun*, *greier*; Zanne 1895, p. 479, 485). În expresia românească *a fi cu gărgăuni în cap*, cuvântul *gărgăun* înseamnă, de asemenea, ‘fumuri’, ‘idei curioase și extravagante, care

îi vin cuiva, i de care nu se poate dezbra' (DA, s.v. *g rg un*). Pentru unitatea frazeologică *are greieri în cap*, a fost înregistrat și sensul dialectal ‘nu-i în toate minile’ (răspândit în Bistrița și Transilvania), pe care Sextil Pu cariu îl corelează cu expresia germană *er hat Grillen in Kopfe* (DA).

În limba franceză, responsabilitatea pentru gândurile ciudate sau capriciile unei persoane este atribuită obolanilor: *avoir des rats dans la tête* (lit. ‘a avea obolani în cap’, fig. ‘a avea capriici’, ‘a avea idei bizare’) (TLFi, s.v. *rat*). După cum reiese din exemplele prezentate, mai mult decât sensul figurat al expresiilor, ceea ce sugerează ideea de boala creierului este imaginea metaforică pe baza căreia se construiesc aceste îmbinări de cuvinte. Ea amintește de credința potrivită că reia anumite animale și, mai ales insectele, ar putea să pătrundă în interiorul corpului omenesc, provocând boli grave sau chiar moarte. Menționăm aici cazul urechelui ei, despre care se crede că intră în ureche, perforă timpanul, croindu-se în drumul creierului (între ei final) pentru a se hrăni. Prezența unui număr mare de expresii asociate cu insectele care își aleg ca habitat organul gândirii constituie un reflex al unor credințe asemănătoare. De aceea se poate presupune că, în contextele în care erau utilizate toate creațiile lexicale evocând sfera semantică a nebuniei. Dacă nebunia constă în perceperea distorsionată a realității, atunci putem întrevedea o legătură chiar între sensurile actuale ale expresiilor și cele originare, la care ne-am referit.

2.2. Bolile venerice

În limba spaniolă, anumite locuitori adjecțivale oglindesc ideea că bolile venerice sunt transmise de arahnidă: *picado del alacrán* (lit. ‘în epat de scorpion’, fig. ‘care suferă de o boală venerică’); *picado de la tarántula* (lit. ‘în epat de tarantulă’, fig. ‘care suferă de o boală venerică’); *picado de la araña* ‘în epat de păianjen’, ‘care suferă de o boală venerică’ (DRAE, s.v. *alacrán* ‘scorpion’, *tarántula* ‘tarantulă’, *araña* ‘păianjen’). Aceea că motivul este să se afle la originea expresiei catalane *estar picat de l'alacrà* lit. ‘a fi în epat de scorpion’, fig. ‘a fi atins de o boală ruinează’ (DCVB, s.v. *alacrà*). Alături de sensuri existente și în limba spaniolă, a fost înregistrat aceea că ‘a fi îndragostit’. Coexistența celor două înlesuri se explică prin faptul că am-

bele au ca punct de plecare ideea de suferință provocată de dragoste (*ibidem*). O evoluție semantică similară s-a petrecut și în limba franceză: *être mordu/piqué de la tarentule* lit. ‘a fi mușcat/în epăt de tarantulă’, fig. ‘a fi cuprins de o mare pasiune’ (TLFi, s.v. *tarentule*).

2.3. Alte afecțiuni

În spaniolă, expresiile *picado del alacrán*, *picado de la tarántula* și *picado de la araña* sunt atestate și cu accepția ‘care suferă de o afecțiune fizică sau morală’ (DRAE, s.v. *alacrán*). În varianta dialectală din Salvador, în epoca scorpionului este asociat, probabil, cu disconfortul specific ciclului menstrual: *picar el alacrán a una niña* (lit. ‘a împăca scorpionul o fată’, fig. ‘a avea primul ciclu menstrual’) (*ibidem*).

2.4. Remedii ale bolilor

Ca o concluzie a celor afirmate mai devreme, se constată că ideea că bolile pot fi vindecate prin alungarea insectelor din corpul omenești. Această convingere se află la originea următoarelor expresii: fr. *chasser les papillons noirs (de sa cervelle)* (lit. ‘a gonala fluturii negre din creier’, fig. ‘a-i gonala gândurile negre’); cat. *tirar s’aranya* (lit. ‘a arunca pe ianjenul’, fig. ‘a-i reveni după o boală’); rom. *a scoate gărgării din capul (urechea) cuiva* (TLFi, s.v. *papillon*; DCVB, s.v. *aranya*; Zanne 1895, p. 479)³.

3. Concluzii

În mentalitatea colectivă, cele mai multe dintre boli sunt provocate de animalele din încrengătura artropodelor. Cel puțin aceasta este ideea pe care o sugerează materialul lexical analizat în acest articol.

Majoritatea artropodelor corelate cu apariția de bolile au fost evocate și în ALiR II.a și fac parte din clasa insectelor (viespi, furnici, greieri și arini) sau a arahnidelor (pe ianjeni) (González 2001, p. 219-237;

³ Iuliu A. Zanne nu precizează care este sensul expresiei românești, dar prin asociere cu expresia *a fi cu gărgării în cap* (a avea/a umbla cu gărgării în cap), putem deduce faptul că este vorba de accepția ‘a determina pe cineva să renunțe la capricii sau la toane’.

Tuaillon 2001, p. 145-163; Gargallo Gil-Veny 2001, p. 201-217; Médélice 2001, p. 21-37; Veny, Saramago 2001, p. 359-376).

Legura dintre animale și maladii este marcată la nivel lingvistic, în două moduri: prin modificarea conținutului semantic al zonimelor sau prin înglobarea acestora în expresii. Anumite denumiri de animale sunt supuse ambelor procese. În italiană, de exemplu, denumirea *grillo* ‘greier’ este utilizată pentru a desemna o afecțiune temporară a mâinilor. Totodată ea poate fi recunoscută în cadrul expresiei *avere dei grilli per il capo* lit. ‘a avea greieri prin cap’, figura. ‘a avea idei ciudate’. După cum am văzut, denumirea catalană a parianjenului (*aranya*) desemnează o tumoare canceroasă. Zoonimul revine în structura locuitorului verbale *tirar s’aranya* lit. ‘a arunca parianjenul’, figura. ‘a-i reveni după o boală’.

În majoritatea limbilor române, numele broaștei este asociat cu inflamația linguale. Această uniformitate semantică se explică, probabil, prin perpetuarea unui sens din latină. Doar în catalană este exclusiv la nivelul credințelor populare se conturează ideea că batracienii declanșă și alte boli.

BIBLIOGRAFIE

- AIS = Jakob Jud, Karl Jaberg, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, vol. I–VIII, Zofingen, 1928–1940; *Index*, Bern, 1960.
- ALAL = Jean-Claude Potte, *Atlas linguistique et ethnographique de l’Auvergne et du Limousin*, vol. I–III, Paris, CNRS, 1975–1992.
- ALB = Gérard Taverdet, *Atlas linguistique et ethnographique de Bourgogne*, vol. I–III, Paris, CNRS, 1975–1980.
- ALCE = Pierrette Dubuisson, *Atlas linguistique et ethnographique du Centre*, vol. I–III, Paris, CNRS, 1971–1982.
- ALDC = Joan Veny, Lídia Pons i Griera, *Atlas lingüístic del domini català*, vol. I, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans, 2001.
- AleCMan II = Pilar García Moutón, Francisco Moreno Fernández, *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Castilla – La Mancha*, <http://www.linguas.net/alecman/> contenido/ Acceso a mapas.htm, 2003.
- Alibert = Louis Alibert, *Dictionnaire occitan-français*, Toulouse, Institut d’Études Occitanes, 1965.

- Alinei 1981 = Mario Alinei, *Barbagiamni ‘zio giovanni’ e altri animali parenti: origine totemica degli zoonimi parentelari*, în „Quaderni di semantica”, II, 1981, nr. 2, p. 363–385.
- Alinei 1983 = Mario Alinei, *L’evoluzione dal totemismo al cristianesimo popolare*, în „Quaderni di semantica”, IV, 1983, nr. 1 p. 3–29.
- Alinei 1984 = Mario Alinei, *Lingua e dialetti, struttura, storia e geografia*, Bologna, Il Mulino, 1984.
- ALiR = *Atlas Linguistique Roman*, vol. IIa. *Commentaires*, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2001.
- ALJA = Jean B. Marin, Gaston Tuailhon, *Atlas linguistique et ethnographique du Jura et des Alpes du Nord*, vol. I–III, Paris, CNRS, 1971–1978.
- ALMC = Pierre Nauton, *Atlas linguistique et ethnographique du Massif Central*, vol. I–III, Paris, CNRS, 1957–1961.
- ALLR = *Atlas linguistique et ethnographique de la Lorraine Romane*, vol. III, Paris, CNRS, 1985.
- ALO = Geneviève Massignon, Brigitte Horiot, *Atlas linguistique et ethnographique de l’Ouest (Pitou, Aunis, Saintonge, Angoumois)*, vol. I–III, Paris, CNRS, 1971, 1974, 1983.
- ALRR – Muntenia i Dobrogea = Teofil Teaha, Mihai Coniu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Muntenia i Dobrogea*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1996.
- ALRR – Sintez = Nicolae Saramandu (coord.), Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela Morcov, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2005.
- ALRR – Transilvania = Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Lojan, *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Transilvania*, vol. I–II, București, Editura Academiei Române, 1992, 1997.
- CADE = I.-A. Candrea și Gh. Adamescu, *Dictionarul enciclopedic ilustrat*, București, Editura Cartea Românească, 1926–1931.
- Capidan = Th. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. III. *Dictionar meglenoromân*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1935.
- Caprini 2001 = Rita Caprini, *Les désignations romanes de la courtilière*, în ALiR, p. 89–144.
- Corominas, Pascual = Juan Corominas, con la colaboración de José A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, vol. I–IV, Madrid, 1984.
- Cortelazzo, Zolli = Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, vol. 4. O–R, Bologna, Nicola Zanichelli Editore, 1985.
- DA = *Dictionarul limbii române*, tomul II, partea I, F–I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934.

- da Cruz 2001 = Luisa Segura da Cruz, *Les désignations romanes de la courtilière*, în ALiR II.a, p. 89–144.
- Dalbera 2001 = Jean-Philippe Dalbera, *Les designations romanes de l'orvet*, în ALiR, p. 377–404.
- DCVB = *Diccionari català-valencià-balear*, Institut d'Estudis Catalans, <http://dcvb.iecat.net/>.
- DRAE = *Diccionario de la lengua española*, Real Academia Española, <http://buscon.rae.es/draei/>
- Evseev 1994 = Ivan Evseev, *Dic ionar de simboluri i arhetipuri culturale*, Timișoara, Editura „Armacord”, 1994.
- FEW = Walter von Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch*, Basel, Zbinden Druck und Verlag A.G., 1965.
- Gargallo Gil-Veny 2001 = José Enrique Gargallo Gil, Joan Veny, *Les désignations romanes du grillon*, în ALiR II.a, p. 201–217.
- González 2001 = Manuel González González, *Les désignations romanes de la guêpe*, în ALiR, p. 219–237.
- Gorovei 1915 = Artur Gorovei, *Credințe i superstiții ale poporului român*, București, Librăria Socec & Comp., 1915.
- Graur 1963 = Al. Graur, *Etimologii române ti*, București, Editura Academiei R.P.R., 1963.
- Machado 1977 = Diego Machado, *Diccionario etimológico da língua portuguesa*, vol V, Q-Z, Lisboa, Livros Horizonte, 1977.
- Médelice 2001b = Jeanine Elisa Médelice, *Les désignations romanes de l'araignée*, în ALiR II.a, p. 21–37.
- Morcov 2007 = Mihaela-Mariana Morcov, *Denumiri de animale în limbile române. Cuvinte din vocabularul magico-religios*, în Limba română. Stadiul actual al cercetărilor, București, Editura Universității din București, p. 677–684.
- Morcov 2010 = Mihaela-Mariana Morcov, *Nume de animale întrate în terminologia medical populară din limbile române*, în „Buletinul științific”, Fascicula Filologie, Seria A, Universitatea de Nord Baia Mare, 2010 (sub tipar, 7 pagini).
- NALR – Crișana, arhiva = Dorin Uriescu, Ionel Stan, *Noul atlas lingvistic român. Crișana*, arhiva de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca.
- NALR – Banat, arhiva = Petru Neiescu (coord.), Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, vol. I, București, Editura Academiei R.S.R., 1980 și arhiva de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca.
- NALR – Moldova și Bucovina = Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nucu, Adrian Turcule, *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina*, de Editura Academiei Române, București, 1987.
- DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, București, Editura Academiei R.S.R., 1974.

Purdela Sitaru 1999 = Maria Purdela Sitaru, *Etnomedicin lingvistic*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999.

TLFi = *Trésor de la langue française informatisé*, CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique), Analyse et traitement informatique de la langue française, <http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>.

Veny, Saramago 2001 = Joan Veny, João Saramago, *Les désignations romanes du moustique*, în ALiR, p. 359–376.

Zanne 1895 = Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, București, Editura Librăriei Socec & Comp., 1895.

Zingarelli 1970 = Nicola Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, Bologna, Stampa Ofsa, 1970.

LINGUISTIC EVIDENCE OF BELIEFS ABOUT ANIMALS AND DISEASES IN ROMANIC LANGUAGES (Abstract)

In this article I discussed the tendency of certain animal names (especially those that evoke species of invertebrates) to designate diseases or to be an integral part of certain expressions associated with the semantic field of maladies. This phenomenon was illustrated with examples from five Romanic languages: Spanish, Catalan, French, Italian and Romanian.

Both analyzed animal names and expressions were approached from the point of view of the theory of Mario Alinei. According to the aforementioned researcher the words that simultaneously evoke diseases, animals but also human beings and plants, are reminiscences of totemic beliefs.

The analyzed material reflects the fact that in the collective mentality most of the diseases are caused by animals that are members of the phylum Arthropoda. This idea is underscored by the existence of certain names of animals used with a double function: to designate maladies and to be integrated into the structure of some expressions closely linked to the semantic field of diseases.

CUVINTE-CHEIE: credin e totemice, denumiri de boli, expresii, nume de animale.

KEYWORDS: totemic beliefs, names of diseases, expressions, animals names.

*Institutul de Lingvistic „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
050711 București, str. 13 septembrie, 13
mihmocov@yahoo.com*